

Dóla Mónika

Az -AttAt műveltető képzőbokor különös esete

1. Bevezetés

Írásomban a magyar faktitív (tétető) műveltetésnek azzal a formai megvalósulásával foglalkozom¹, amelyet például a következő mondatokban érhetünk tetten:

- (1) *Holnap megíratatom a tesztet.*
- (2) *Megbántad, hogy levágattattad a hajad?*
- (3) *Meg kéne nézettetni azt az anyajegyet egy bőrgyógyással.*
- (4) *Ha így folytatod, kirúgattatlak.*
- (5) *Ledobattassam apámmal a kulcsot?*

Bármit is gondoljunk az (1)-(5) műveltető igéiről, el kell ismernünk, hogy ezek a formák ismerősek: halljuk, használjuk őket. Nyelvi szempontból azért érdekesek, mert kétszer szerepel bennük a -(t)At képző: -attat/-ettet alakban. A tanulmányban ennek a jelenségnek a kapcsán a következő kérdésekre keresem a választ:

- Milyen igékhez járulhat ez a toldalékbokor?
- Mit jelentenek az így képzett műveltető igék, illetve minek a kifejezésére használjuk őket?
- Újkeletű-e ez a jelenség a magyarban?
- Felesleges-e az (1)–(5)-höz hasonló mondatokban a műveltető képző kétszeri használata? Illetve: Mi motiválja a használatukat?

Úgy vélem, ezek a kérdések a magyar mint idegen nyelvben (MID) is érdeklődésre tarthatnak számot – nemcsak a műveltető igealakok képzésének vonatkozásában, hanem bármilyen olyan nyelvi jelenség kapcsán, amely változatosságot mutat, és amellyel kapcsolatban nemcsak a nyelvtanulók, hanem az anyanyelvi beszélők és a magyartanárok is bizonytalanok. A műveltetés kapcsán többféle problémával is szembesülhetünk a MID-ben: többek között magának a fogalomnak az értelmezésével, a -(t)At képzős műveltető alakok különféle jelentéseivel, vagy a képzés morfológiájával: pl. hogyan kapcsolódik a képző az igékre, illetve milyen igékhez járulhat, és mikor milyen jelentésű szerkezeteket hoz létre (Csonka 1997). Ezek a kérdések a fent megjelölt jelenség kapcsán is relevánsak (1–5).

Először összegzem, amit a műveltetésről, azon belül elsősorban a faktitív szemléletű -(t)At képzős igékről a nyelvtanokból tudhatunk, majd a fent megjelölt kérdésekre keresem a választ.

2. A műveltetés és a -(t)At képző

A műveltetés mint szemantikai gyűjtőfogalom „lényegi jegye egy önmagában is kerek, egyszerű (vagyis egyetlen predikátummal leírható) eseménynek az okozása (előidézése, kiváltása) egy új, az eredeti eseményben részt nem vevő szereplő által” (Komlósy 2000: 217). Az ezt a lényegi jegyet tartalmazó műveltetők körében (többek között) a következő két nagy szemantikai típust szokásos elkülöníteni: kauzatívak (előidézők) és faktitívak (tétetők) (ld. pl. Hege-dűs 2004: 228–229). Ennek a két csoportnak a szemantikai szerkezete azonban nem egységes:

¹ A jelenségre már korábban felfigyeltem, és felkerestem vele a Klubrádió *Szósztágyár* című műsorát is; Kálmán László és Nádasdy Ádám a 2018. 12. 12-i adásban vitatták meg a kérdést. Hasznos észrevételeikért köszönettel tartozom nekik. A jelen ünnepi kötetre készülődve ismét elővettem a témát, hogy alaposabban körüljárjam.

noha mindkettőben fellelhető a fenti okozó jelentésmozzanat, jelentős különbség is van közöttük.

Faktitív szemléletű műveltetés esetén két cselekvő (Ágens) van, és az egyik cselekvő valami olyasmit tesz (ti. okoz/irányít), amivel rákényszeríti/ráveszi a másik cselekvőt egy tevékenység aktív megtételére (végrehajtására) – ld. (6).

(6) *Zsuzsi megvetette a kiskutyát az anyukájával.*

Ebben a szituációban az anya a Végrehajtó; ő veszi meg a kiskutyát Zsuzsi, az Okozó/Irányító (cselekvésének) kényszerítő hatására.

Ezzel szemben kauzatív tartalmú műveltetésnél nincs egy olyan másik cselekvő (Ágens), akit az Okozó rávesz vagy rákényszerít valamilyen cselekvésnek a tevőleges végrehajtására; inkább arról van szó, hogy az Okozó/Irányító (maga is tevőlegesen) előidéz egy esemény vagy állapot bekövetkeztét. Itt az Okozó/Irányító egyben Végrehajtó is, míg a másik szereplő csak passzív elszenvedője vagy átélője a folyamatnak – ld. (7)–(8).

(7) *Zsuzsi megfürdette a kiskutyát.*

(8) *Zsuzsi megnyugtatta a kiskutyát.*

Ezekben a szituációkban a kutya „megfürdése”, illetve „megnyugvása” olyan eseményként (tehát nem akaratlagosan és tevőlegesen végrehajtott cselekvésként) jelenik meg, amelyre az állatot nem rábeszélték vagy rávették, hanem amit előidéztek. Illetve: Zsuzsi nemcsak okozza vagy irányítja azt, hogy a kutya megfürdik vagy megnyugszik, hanem ő maga tevékenyen részt vesz a folyamatban.²

Következésképpen a kauzatív szemléletű műveltetés inkább az előálló állapotra koncentrálna, míg a faktitív egy szándékosan és tudatosan cselekvő szereplő tevékenységére (Komlósy 2000: 219–220). Ezért, illetve mivel csak a faktitív szituációkra jellemző, hogy az Ágens tevékenysége kimerül az okozásban/irányításban (tétetésben), ám magát a cselekvést a másik szereplő hajtja végre (Hegedűs 2004: 228–229), a „valódi” műveltetést a faktitív szituációk jelentik.

A faktitív-kauzatív megkülönböztetésnek azért van értelme, mert „sok nyelvben többé-kevésbé rendszeres nyelvtani kifejezőeszköz tartozik hozzájuk” (Kálmán 2014). A magyarban is rendszeres formai jellegzetességekkel jár együtt a két eltérő tartalom – ezek közül a jelen tanulmányban, annak tárgyánál fogva, elsősorban a faktitív szemléletű műveltetéssel foglalkozunk.

A magyar nyelvben a faktitív szemléletű műveltetés kapcsán a szemantikai tartalom és a grammatikai forma összefüggése talán abban mutatkozik meg a legtisztábban, hogy ez a típusú műveltetés egy jól felismerhető és nagyon produktív formai eszköz, a -(t)At képző révén fejeződik ki (Komlósy 2000: 280). A kauzatív tartalmú műveltetésnek nincs ilyen könnyen felismerhető és mindig jól használható toldaléka: ld. pl. *sül – süt, forog – forgat, pattan – pattint, fogy – fogyaszt, féléredik – félérit* stb.

Mivel faktitív műveltetés esetén a Végrehajtónak Ágensnek kell lennie, a -(t)At képzővel csak ágenses természetű igéből képezhető faktitív tartalmú igealak (Komlósy 2000: 236). Ugyanakkor a -(t)At toldalék nem ágenses természetű igéknél kauzatív tartalom kifejezésére is használatos (pl. *megnyugtat, megfürdet, megszüntet, pattogtat* stb.). Ezenkívül nagy számban található olyan lexikalizálódott alakok is, amelyek tartalmazzák ugyan a -(t)At elemet, de a műveltetés a fent leírt értelemben, hogy ti. ’valaki rávesz/rákényszerít valakit arra, hogy valamit tudatosan és tevőlegesen végrehajtson’, illetve ’valaki előidéz egy állapotot vagy

² Egyúttal ezekben a mondatokban az eredeti alany (a kutya) nem Ágens, hanem *Experiens* vagy *Patiens*.

eseményt') nem jelenik meg bennük; ezek akár egyszerű tárgyias igéknek is tekinthetők (pl. *búcsúztat*, *nyomtat*, *szemléltet*, *folytat*, *figyelmeztet*, *hibáztat* stb.).³

Szemantikai okokból nem képezhető faktitív tartalmú -(t)At műveltető ige a következő ige csoportokból: mediális igék (pl. *nyílik*, *sül*), akaratlan cselekvést kifejező igék (pl. *sántikál*, *dadog*)⁴, statikus mentális (érzelmi vagy intellektuális viszonyulást kifejező) igék (pl. *szeret*, *tetszik*, *akar*, *gondol*), emelő igék (pl. *valamilyennek tűnik*, *látszik*, *tart*) (Komlósy 2000: 254–260), állapotot kifejező igék (pl. *tartalmaz*, *létezik*, *birtokol*) (Kiefer 1998: 257). Ezeken kívül azonban gyakorlatilag bármely igéből képezhető -(t)At képzős műveltető ige. Mint korábban említettük, a képzővel (a lexikalizálódott alakoktól eltekintve) ágenses igékből faktitív, nem ágenses igékből kauzatív tartalmú műveltető szerkezet hozható létre. Az, hogy az -At vagy a -tAt allomorf-csoport kerül-e az igére, ebben nem játszik szerepet (vö. *írat* de *olvastat*, *csenget* de *kopogtat*). Mitől függ tehát, hogy a *t-s* vagy a *t* nélküli változatot kell-e használni?

A legjobb támpontot a szótagszám adja: úgy tűnik, egyszótagú igékre az -At, többszótagúakra a -tAt kerül. Bizonytalanság csak az egyszótagúak körében merül fel, a többszótagúak mindig -tAt-ot kapnak. Ezt jól bizonyítja, ha idegen szavakon vagy nonszensz alakokon próbálkozunk: pl. *mován-*at/mován-tat*, *fipél-*et/fipél-tet*, *kogéloz-*at/kogéloz-tat* DE *romp-at/romp-tat*, *flog-at/flog-tat*, *csörp-et/csörp-tet*. A létező magyar szavakban is mindig -tAt kerül a többszótagú igékre, továbbá a (C)VC szerkezetű t-végű egyszótagúakra is (pl. *lát-tat*, *nyit-tat*, *üt-tet*, *műt-tet*) és az sz/d/v tövű igékre is (*e-tet*, *i-tat*, *ve-tet*, *vi-tet*, *(el)hi-tet*, *té-tet*). A többi egyszótagú ige azonban változatosságot mutat (pl. *lop-at*, *kop-tat*). Mindazonáltal a faktitív műveltetésben megkövetelt ágens alanyú igékben kompozicionális szerkesztésben az egyszótagú igék mindig -At toldalékot kapnak (pl. *néz-et*, *ír-at*, *mos-at*, *hív-at*, *küld-et*, *bont-at*, *fest-et*, *(vissza)von-at*, *jár-at*, *nyom-at*, *vág-at*, *fúj-at*), és csak az egy bizonyos jelentéssel lexikalizálódott alakokban szerepel a -tAt (pl. *von-tat*, *jár-tat*, *nyom-tat*, *vág-tat*, *fúj-tat*) – a korábban felsorolt -t végű és sz/d/v tövű igéken kívül.

A magyarban tehát a faktitív szemléletű műveltetést produktívan a -(t)At toldalék valósítja meg: a magyar faktitív műveltetés morfológiai művelet. A komplex morfológiájú faktitív műveltető igealakokban a -tAt toldalék az igei tőhöz járul, azzal együtt megalkotva az ige „lexikai-szemantikai belső magját”, és további toldalékok követ(het)ik, amelyek egyrészt a pragmatikai körülményeket, másrészt a szintaktikai kötődéseket, a mondatbeli viszonyokat jelölik – ld. a hagyományos képző–jel–rag sorozat (Szűcs 2009: 73).

Ami a szintaktikai kontextust illeti, a magyar faktitív műveltető szerkezetben az Okozó/Irányító lesz a grammatikai alany, az eredeti ige eredeti alánya, a Végrehajtó pedig tárgyatlan igéknél tárgy (9), tárgyias igéknél -vAl ragos határozó lesz (10).

(9) *Zsuzsi szlalomoztatja a kutyát.*

(10) *Zsuzsi visszahozatja a labdát a kutyával.*

A Végrehajtó csak faktitív szemléletű műveltetésnél jelenhet meg a -(t)At képzős ige vonzatkörében -vAl ragos bővítményként (legjobb eredménnyel tárgyias igéknél)⁵ (11a–c):

³ Ugyanakkor a műveltetést mint tág szemantikai tartalmat értelmezve ezek az igék is tekinthetők műveltetőknél. A *nyomtat* alakban például eszköz működtetésére vonatkozhat a műveltetés, a *folytat* szóban pedig dolgok, események (tovább)folyásának a biztosítására, és a *búcsúztat*-ban is jelen lehet egyfajta előidézés a búcsúzás körülményeinek biztosítása révén. A *szemléltet* alakban a műveltető tartalom esetleg a szemlélés „hagyására” – ld. kvázi-permisszív műveltetés – vonatkozhat. (Köszönöm Alberti Gábornak ezeket a kiegészítő észrevételeket.) A *hibáztat* és a *figyelmeztet* igék esetében kompozicionálisan nem kiszámítható jelentések jönnek létre (vö. a *hibázik* (hibát vét) és a *figyelmez* (szemlél valamit/vigyáz valakire) jelentése).

⁴ Ezek színlelését elvileg lehet tudatosan tétetni (pl. *A rendező fél órán át sántikáltatta a színészt.*)

⁵ Tárgyatlan igéknél az okozott cselekvés végrehajtója sokszor tárgyként jelenik meg a műveltető képzős ige argumentumszerkezetében: pl. *Zsuzsi pitizteti a kiskutyát.* ?*Zsuzsi pitiztet a kiskutyával.* Érdekes kérdés, hogy mitől függ, hogy az ágenses tárgyatlan igék műveltetőként mikor vesznek fel tárgyként, és mikor -vAl ragos

(11)

- a. *Zsuzsi megvetette a kiskutyát az anyukájával.*
- b. ¹*Zsuzsi megnyugtatta a kiskutyát az anyukájával.*
- c. ^{*}*Zsuzsi megfürdette a kiskutyával.*

A (11a) mondatban arról van szó, hogy Zsuzsi ráveszi az anyukáját, hogy megvegye a kiskutyát, míg (11b)-ben ez nem igaz: itt ti. nem arról van szó, hogy Zsuzsi ráveszi az anyukáját, hogy megnyugtassa a kutyát⁶. A (11c) agrammatikus, mivel a *megfürdik* egyargumentumú ige, és eredeti alanyának a műveltető szerkezetben tárgyként kellene megjelenie.

A tipikus faktitív műveltető szerkezet tárgyas igei alapon képződik (Hegedűs 2004: 228), és mint grammatikai konstrukció a következőképpen írható le: VALAKI V+-(t)At VALAMIT (VALAKIVEL).

3. Két műveltető képző egy igelakban

Noha a többszörös műveltetés nem gyakori jelenség a nyelvekben, a műveltető képző iterálhatósága, vagyis az, hogy a képző többször is az igetőhöz járulhat, régóta ismert jelenség (Dolovai 2001: 77). Dolovai (2001) több nyelvet is felsorol (huallaga kecsua, török, azeri, cez, hindi, finn és obi-ugor nyelvek stb.), ahol két műveltető képző (ugyanaz a képző kétszer, vagy két eltérő képző) szerepelhet az igetőn. Bizonyos esetekben eltérő jelentésű igék jönnek így létre, ahol a továbbképzett alak többszörös műveltetést fejez ki; néhol pedig szinonim alakok keletkeznek, ahol a képzett ige jelentése nem változik az újabb képző hatására: egyszerű műveltetésről van szó. A szerző megjegyzi, hogy a magyarban is iterálható a műveltető képző (pl. *fehérített, íratat, sétáltattat*), de az egyes eseteket nem tárgyalja részletesen.

Komlósy (2000: 240) részletesebben tárgyalja a kérdést. Azt írja: a magyarban „kauzatív és a faktitív tartalmú műveltetés egymást követően is végbemehet egyetlen alapigén alkalmazott képzéssorként (...) – de csak ebben a sorrendben”: pl. *forg-at-tat, áll-ít-tat, fürd-et-tet*. A jelen dolgozat tárgya azonban nem ez (ld. (1)–(5)), hanem két faktitív szemléletű képző egymás után állása egyetlen igén. Ezzel kapcsolatban Komlósy (2000: 240) megjegyzi, hogy a faktitív tartalmú képzés iterálásának elviekben semmi akadálya, „de a beszélők csak igen ritkán használnak ilyen alakokat” – egyrészt, mert a mindennapi nyelvhasználatban ritkán van szükség a többszörös műveltetés kifejezésére (Dolovai 2001: 81), másrészt, mert nagyobb kognitív teherrel járnak, harmadrészt pedig talán azért, mert *nyelvileg* nincsen rájuk feltétlenül szükség⁷ (lásd később). Dolovai (2001) megemlíti, hogy bár vannak nyelvek, ahol a háromszoros vagy akár többszörös képzés is lehetséges⁸, a nyelvek általában „törekszenek arra,

névszói szerkezetként az alapige eredeti alanyát: pl. *Anna Péterrel vásároltat be / tankoltat* vö. ^{*}*Anna Pétert vásároltatja be / tankoltatja*. Ezzel a jelen írásban nem foglalkozunk.

⁶ Ebben a mondatban a -vAl ragos vonzat csak nem ágensi szereplő lehet: pl. *megnyugtatta a kutyát egy csonttal / egy öleléssel / egy dallal* stb.

⁷ Valahogy talán úgy, ahogy a többszörös -éi-s (birtokjel+birtoktöbbsesítő jel) szerkezetekre sincs szükség: pl. *Péter Mari testvéreivel táncolt, Hugó meg Juliéival; Péter Mari testvéreinek a lányaival táncolt, Hugó meg Juliéiával/Juliéival*. Köszönöm Farkas Juditnak ezt az észrevételt.

⁸ A finnben például a műveltető képző (-TTA: -tta, -ttä, -ta, -tä) egymás után kétszer, háromszor vagy akár négyszer is a tőhöz járulhat. Noha a beszélők a háromszoros képzést már alig használják, a négyszeres képzés pedig már alig elfogadható, elviekben képezhetők ilyen alakok (Dolovai 2001): pl.

Hevonen vetä -ä (tukkeja) 'The horse hauls (logs).'

Hevosmies veä-ttä-ä (tukkeja hevოსella) 'The driver makes the horse haul logs.'

Työnjohtaja veä-ttä-ty-ttä-ä (tukkeja hevოსmiehella) 'The foreman orders the driver to get the logs hauled (by the horse).'

Tukkiyhitiö veä-ttä-ty-ttä-ä (tukkeja työnjohtajalla) 'The lumber company orders the foreman to cause the driver to have the logs hauled (by the horse).'

(A Räisänen által idézett szójátékot Pennanen 1984-en keresztül idézi Dolovai 2001.)

hogy ne ismétljenek meg túlságosan sokszor egy-egy morfémát”; Komlósy (2000: 240) a magyarban a háromszoros képzést már az elfogadhatóság határára helyezi (*kijavítottatja*).

Komlósy (2000: 240) példáinak értelmében a faktitív+faktitív sor jelentése többszörös műveltetés: az Okozó rávesz valakit (öt nevezünk Közbenjárónak), hogy Okozóként vegyen rá egy másik valakit (a Végrehajtót) valaminek a megtételére – ld. (12).

(12)⁹

- a. *Az igazgató ma Kis tanárnővel dolgozatot íratat az első osztályban.*
- b. [?]*Az igazgató ma Kis tanárnővel dolgozatot íratat az első osztályosokkal.*
- c. [?]*Az igazgató ma Kis tanárnővel verset olvastattat az első osztályban.*
- d. ^{??}*Az igazgató ma Kis tanárnővel verset olvastattat az első osztályosokkal.*
- e. *Ha nem akarja ő maga kimosni az ingét, akkor legalább mosattasd ki vele valahol!*
- f. [?]*Ha nem akarja ő maga kimosni az ingét, akkor legalább mosattasd ki vele valakivel!*
- g. [?]*Ha nem akarja ő maga kivasalni az ingét, akkor legalább vasaltattasd ki vele valahol!*
- h. ^{??}*Ha nem akarja ő maga kivasalni az ingét, legalább vasaltattasd ki vele valakivel!*

Úgy tűnik, hogy ez a fajta iteratív képzés -At+-tAt sor esetén elfogadhatóbb (12 a, b, e, f), mint -tAt+-tAt sor esetén (12 c, d, g, h)¹⁰. Szintén kevésbé elfogadhatónak tűnnek a mondatok, ha egy tagmondaton belül megjelenik a Közbenjáró és a Végrehajtó is -vAl ragos névszói szerkezetként: a (12 b, d, f, h) mondatok, ahol mindkét eszközlő szereplő megjelenik, furcsák, nehezen értelmezhetők, esetleg elfogadhatatlanok – ilyenkor inkább analitikus szerkesztésmóddal „körülírjuk” a műveltetést (pl. *Ha nem akarja ő maga kivasalni az ingét, akkor legalább kérd meg/győzd meg/vedd rá, hogy vasaltassa ki valakivel!*). Úgy tűnik tehát, hogy a magyarban szintetikus szerkesztésű faktitív szerkezetekben nem jeleníthető meg problémamentesen a többszörös műveltetés Közbenjárója és Végrehajtója¹¹. Tovább romlik a mondatok elfogadhatósága, ha a -tAt+tAt képzősoros műveltető igealakok további morfémákkal (képzőkkel, jelekkel, ragokkal) bővülnek – ld. (13), különösen (13 b, d). Az ilyen nagyon komplex morfémasorokkal ritkán élünk a beszélt nyelvben, ezért tűnnek furcsának, szokatlannak. Ritka használatukat magyarázhatja a szerkezet produkciójával és feldolgozásával járó nehézség, teher; vagyis a többszörös műveltető képzés ritkaságának valószínűleg nem nyelvi, hanem nyelvhasználati okai vannak.

(13)¹²

- a. [?]*Az igazgató tegnap Kis tanárnővel megíratathatta volna a dolgozatot az első osztályosokkal.*
- b. ^{??}*Az igazgató tegnap Kis tanárnővel elolvastattathatta volna a verset az első osztályosokkal.*
- c. [?]*Ha nem akarná ő maga kimosni az ingét, legalább kimosattathatnád vele valakivel.*
- d. ^{??}*Ha nem akarná ő maga kivasalni az ingét, legalább kivasaltattathatnád vele valakivel.*

⁹ Komlósy (2000: 240) eredeti példái: (12a, b), illetve (12e) – ez utóbbi a *valahol* nélkül. A többi mondat ezeknek az általam alkotott változatai.

¹⁰ NB. A -tAt+-tAt sor azért nem lehetséges, mert a -tAt képzős relatív fő több mint egy szótagból áll, tehát -tat/-tet toldalékot kell kapnia.

¹¹ Érdekes kérdés továbbá a két -vAl ragos szerkezet mondatbeli pozíciója is: ti., hogy hol állhatnak a mondatban, és melyikük értelmezhető Közbenjáróként, melyikük Végrehajtóként. Úgy tűnik, hogy az elsőként említett eszközlőt értelmezzük Közbenjáróként, a másodikat pedig Végrehajtóként, de a további szórendi elrendezések egyelőre feltáratlanok. További érdekesség a mondatoknak a két -vAl ragos névszói szerkezetből származó többértelműsége: pl. az, hogy vonzatként (mint Közbenjárót, illetve Végrehajtót) vagy szabad határozóként („társhatározóként”) értelmezhetők-e. Ezekkel a kérdésekkel e helyütt nem foglalkozunk.

¹² Komlósy (2000: 240) eredeti példamondatainak (ld. (12)) általam alkotott változatai.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy a faktitív+faktitív képzéssor csak többszörös műveltetés kifejezésére használatos-e.

4. „Létezik-e az irattat igelak?” – abban az értelemben, hogy valaki megtétet valamit valakivel

A fejezetcímbe idézett kérdés, amely az e-nyelv.hu nyelvi tanácsadó oldalon olvasható¹³, egyrészt könnyen megválaszolható – az előbbiekre, illetve nyelvhasználati tapasztalatainkra hivatkozva vagy akár egy Google-keresést követően nyugodtan kimondhatjuk: igen, az *irattat* létező szóalak; gyakran halljuk és használjuk olyan mondatokban, mint például *A tanár jövő órán megíratatja a témazárót*. Másrészt azonban, ha komolyabban elgondolkozunk a témán, számos kérdés felmerül.

Talán a leglényegesebb kérdés az, hogy mit jelent az *irattat* szóalak a fenti és a hozzá hasonló mondatokban. Azt, hogy A) egy Okozó rávesz egy Végrehajtót valaminek a megtételére (egyszeres műveltetés), vagy azt, hogy B) egy Okozó rávesz egy Közbenjárót, hogy vegyen rá egy Végrehajtót valaminek a megtételére (többszörös műveltetés)?

A kérdésre adott „tanácsadó” válasz értelmében csakis a (Komlósy (2000) által is említett) többszörös műveltetés jelentés jöhet számításba: „Az *irat* ige további műveltető képzős alakja az *irattat*, pl. a tanár dolgozatot *irat*, a tanár a betegsége miatt a kollégájával *irattatja* meg.” Vagyis: ha a tanár cselekedete azt okozza, hogy az osztály megírja a dolgozatot, az *irat* igealak használata „a helyes”; ezzel szemben, ha a tanár cselekedete azt okozza, hogy egy másik cselekvő közbenjáró okozóként cselekedjen, és ennek következtében az osztály megírja a dolgozatot, az *irattat* alakot „kell” használni.

Hasonlóképpen, A. Jászó (1977) a *Magyar Nyelvőr* postarovatában beszámol arról, hogy egyik tanítványa megkérdezte tőle, „helyes-e” *mosattat* ige abban a mondatban, hogy:

(14) *A patyolatban mosattatja a ruhát.*

A szerző közli, hogy diákjai és kollégái is használják ezt az alakot, ő maga viszont úgy véli, *felesleges* a műveltető képző kétszeri alkalmazása, és hogy ez a jelenség „a pesti köznyelv újabb vadhajtása”. A kettőzést analógiás jelenségnek tartja. Egyrészt az igénytelenebb nyelvhasználat körébe sorolja (hasonlóan az *eztet*, *ótet*, *engemet* stb. alakokhoz), másrészt felveti, hogy az okozhatja, hogy a kauzatív műveltető igéken végezhető faktitív műveltetés: pl. *megfürdetteti a gyereket (valaki mással)*, és a laikus beszélők ezeknek az alakoknak a hatására használják kétszer a -(t)At képzőt „indokolatlan” esetben is (tehát amikor nincsen kauzatív+faktitív képzéssor). Azt is elképzelhetőnek tartja, hogy a naiv beszélők nem érzik műveltetőnek a *mosat* alakot, ha nem személy a Végrehajtó (*patyolat*), ezért megtoldják még egy műveltető képzővel.

A. Jászó (1977) szerint tehát nem azért felesleges a két műveltető képző, mert nem faktitív+ faktitív szemléletű többszörös műveltetést fejez ki, hanem azért, mert nem kauzatív+faktitív képzéssorról van szó. Pedig (14)-ben elvileg elképzelhető a faktitív+faktitív típusú többszörös műveltetés is, még ha nem is szerepel a mondatban -vAl ragos névszói szerkezet: Tóthné ráveszi a lányát, hogy menjen el a patyolatba, és mosassa ki a ruhát az alkalmazottakkal (*Tóthné (a lányával) a patyolatban mosattatja a ruhát*).

Összegzésként, a nyelvművelői szemléletű válaszok szerint az -AttAt képzősor csak többszörös kauzatív+faktitív és faktitív+faktitív műveltetés esetén „helyes” használni, különben felesleges és kerülendő. Könnyen belátható azonban, hogy az -AttAt a természetes mai ma-

¹³ <https://e-nyelv.hu/2016-09-08/irat-irattat/>

gyar nyelvben egyszeres faktitív műveltetésre is gyakorta használatos. Nézzünk meg egy-két, az interneten fellelhető mondatot a(z) *(meg)írat*tal alakokkal!¹⁴

- (15) ... egyszerűen keresünk egy pályázatíró céget, és bizonyos százalék vagy honorárium fejében **megíratatjuk** velük a mi pályázatunkat...
- (16) Az intézet a pályázat útján kidolgoztatta és nyomdai munkálatokra előkészített kézirati formában **megíratatta** az ápoló szakképesítés alap tankönyveit.
- (17) Az item reliabilitása (item reliability index) pedig az item nehézségi paraméterének megismételhetősége: ugyanazokat az itemeket **megíratatjuk** egy másik, a mintánkkal összehasonlítható képességű mintával.
- (18) Ha a dolgozatot **megíratatta** a tanulókkal, milyen eredmények születtek; milyen tipikus hibák voltak megfigyelhetők?
- (19) Az osztály átlaga 91% lett. Hétfőn **megíratatom** a másik változatot is.
- (20) ... én is egyébként 6 o.-ban **megíratatom** majd fiammal a kp. felvételit

A (15) mondatban lehet szó többszörös műveltetésről: a pályázatíró céget felkérlik, hogy az alkalmazottaikkal írassák meg a pályázatot, de a szituáció egyszeres műveltetésként is működhet: felkérlik a pályázatíró céget, hogy írja meg a pályázatukat. (16)-ban szintén elképzelhető, hogy a *megíratatta* többszörös műveltetést fejez ki (az intézet felkért egy alsóbb rangú szervet, hogy valakivel íratassa meg a tankönyveket), ugyanakkor felmerül a kérdés, hogy ez esetben ugyanebben a mondatban a *kidolgoztatta* miért csak egy (és nem hasonlóképpen két) műveltető képzőt tartalmaz (*kidolgoztattatta*). (17)-(18)-(19)-ben szintén lehetséges mindkét olvasat, bár a tesztlő és a tanár esetében az egyszeres műveltetést valószínűbbnek érezzük. A (20) mondatban nem lehet szó többszörös műveltetésről: a szülő ráveszi a fiát, hogy hatodikban írja meg a központi felvételit. Ezekben a mondatokban tehát az *írat*tal egyszeres műveltetést is kifejezhet, illetve a beszélők valószínűleg annak kifejezésére használják.

Még inkább nyilvánvalóvá válik annak az állításnak a kétes volta, miszerint egy műveltető képző esetén mindig egyszeres, míg két műveltető képző esetén mindig többszörös műveltetéssel kell számolnunk, ha megvizsgáljuk a (21) alatti példamondatokat. Ezek olyan ígéret tartalmazznak, amelyekben egyszer szerepel a műveltető képző, de a mondatok kifejezhetnek többszörös műveltetést is.

(21)¹⁵

- a. Az igazgató ma Kis tanárnővel dolgozatot írat az első osztályban.
- b. Ha nem akarja ő maga kimosni az ingét, akkor legalább mosasd ki vele valahol!
- c. Az igazgató ma Kis tanárnővel verset olvastat az első osztályban.
- d. Ha nem akarja ő maga kivasalni az ingét, akkor legalább vasaltasd ki vele valahol!

Bár az egyetlen -vAl ragos szerkezetet tartalmazó (21) alatti mondatok többértelműek abban az értelemben, hogy a szóban forgó szereplő Közbenjáró-e vagy Végrehajtó (vagy esetleg egy szabad határozó, ti. „valakivel együtt” cselekszik az Okozó), a nyelvben nem szokatlan az ilyenfajta többértelműség, és a kontextus, valamint a világról való tudásunk alapján fel tudjuk oldani. Lehet, hogy ez a fajta megfogalmazása a többszörös műveltetésnek nem eléggé pontos és árnyalt (nem annyira, mint a cizellált -(t)AttAt), mindazonáltal lehetséges, működőképes.

Összegzésként: A legtöbb szakirodalom alapján arra következtethetnénk, hogy az egy faktitív szemléletű műveltető képzővel ellátott alakok mindig egyszeres, a kettővel ellátottak pedig mindig többszörös műveltetést fejeznek ki. Ennek ellenére a fentiek tükrében úgy tűnik, hogy azokat a lehetőségeket, amelyek ilyen módon egy kompozicionális rendszerből adódná-

¹⁴ A mondatok az internetről származnak; javítás nélkül közlöm őket.

¹⁵ Komlósy (2000: 240) eredeti példamondatainak (ld. (12)) általam alkotott változatai.

nak, a beszélők nem feltétlenül érvényesítik a mindennapi természetes nyelvhasználatban. Mind az egyszeri -(t)At képző, mind az elemismétléssel előálló -AttAt képzőbokor alkalmas lehet egyszeres és többszörös műveltetés kifejezésére is¹⁶. Ez alapján feltehető, hogy a (mai) magyarban nem mindig különül el szükségszerűen a kétféle műveltetés kifejezőmódja – ld. -At és -AttAt.

Korábbi nyelvelméleink arra utalnak, hogy ez nem újkeletű jelenség a magyarban (22a–c). Sőt, Mikola azt állítja, hogy „korábban az összetett képzős műveltető igék gyakoribbak voltak” (Mikola 1999: 118), és számos olyan többszörösen képzett műveltető igét idéz az *Erdélyi magyar szótörténeti tárból*, amelyek egyszeres műveltetést fejeznek ki: pl. *becsináltattat, befedettet, behívattat, behordattat, behozattat, beíratattat, berakattat, beszántattat, betétettet, bevittet*.

(22)¹⁷

- a. *Egy pogany asszony is Samsonnak [...] szemet kitolattata*
- b. *Azert hivattattam Uri személyetek*
- c. *Es [a szultan] az Magiar vrakat hozza [‘magához’] hywattata*
- d. *az Groffné Aszszony ezeket Sárival a' Frajjával varratta, vele mosattatta Simittatta, keményítettette*
- e. *Utána elalszik, mire a „Hertzeg meg-mosattatta, meg-borotváltatta szakállát, s' haját*

Horváth (2006: 62) a (22 a–c) mondatokban az -AttAt képzőbokor használatát redundáns művelletnek tartja (egyszeres műveltetés), de elképzelhetőnek tartja, hogy „talán valóban a hierarchia több lépcsőfokát megjáró utasítás kifejezésére” szolgálnak (többszörös műveltetés). (22d–e)-ben a *mosattatta* alak egyszeres műveltetést jelenthet (ti., hogy a grófné Sárival, a herceg egy meg nem nevezett személlyel végezteti el a munkát): a *mosattatta* körül álló igék (még az egyszótagú *varr* is) csak egy faktitív műveltető képzőt tartalmaznak.

Vajon miért használták és használják ma is a beszélők az -AttAt képzőbokrot egyszeres műveltetés kifejezésére? Ha valóban „felesleges” ilyenkor kétszer használni a faktitív műveltető képzőt, miért tesszük? És miért nem használjuk (ma) ugyanígy a -tAttAt képzőbokrot?

5. Az egyszeresen műveltető -AttAt képzőbokor használatának lehetséges okai

Bár teljes bizonyossággal nem válaszolható meg, hogy az -Attat képzőbokor miért használatos gyakran egyszeres műveltetés kifejezésére, két lehetőség felmerül mint lehetséges ok – azzal, hogy ezek további kutatást igényelnek.

A. Analógia

Elképzelhető, hogy analógiás képzésről van szó, vagyis arról, hogy a beszélők korábbi tapasztalataikat hasonlósági alapon új helyzetben alkalmazzák (Kálmán 2011, Kálmán – Trón 2007: 146, 158). A szerkezeti párhuzam alapja lehet az A. Jászó (1977) által is említett kauzatív+faktitív többszörös műveltetés (pl. *fürdettet*), de lehet a szenvedőige-képzés is (pl. *fürdettetik*)¹⁸. A magyarban a -(t)At nemcsak a műveltető, hanem a szenvedő ige képzője is: vö. pl.

¹⁶ A cez nyelvben szintén nincsen éles elkülönülés a kétféle jelentés formai megvalósulásában A cezben „iterálható a kauzatív képző anélkül, hogy az ige jelentése megváltozna, érdekes azonban, hogy mind az egy, mind a két képzős alak alkalmas a kétszeres műveltetés kifejezésére” (Kulikov 1993-at idézi Dolovai 2001: 80).

¹⁷ A (22a–c) példák Horváth László 2006-os tanulmányából származnak, amely a középmagyar kori faktitív szerkezetekkel foglalkozik. A (22d) példa forrása az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (X1. kötet, 5. rész, *simittat* címszó). A (22e) forrása egy 18. századból származó szöveg (Farkas 1790, idézi Trostler 1927: 102).

¹⁸ H. Tóth (1991: 116–117) például így ír: „a szenvedő képző az -AT, -TAT műveltető képzőre és az -ik formásra (ezek összekapcsolódására) vezethető vissza. A paradigmát azonban több oldalról meginduló szintaktikai folyamatok hozhatták létre. E változásokban kiemelkedő szerep jutott a különféle visszaható szerkezeteknek és jelentéseknek, valamint a befejezett melléknévi igenév, a -t jeles múlt idő és a -t ragos tárgy

veretni valakit valakivel és *veretni valaki által*. A szenvedő igék ragozhatók: pl. *veretem, veretel, veretik; verettettem, verettéttél, verettetett* stb. (ld. pl. Ómagyar Mária-siralom: *veretül*). Ugyan ma már nem vagy alig használunk ilyen típusú passzív igealakokat, a szerkesztés háttal lehet(ett) a műveltető képzésre. Egyrészt a -(t)At+-ik szenvedő igealakokban történetileg megfigyelhető volt (főleg az egytagú igéken) az alakhalmozás is: pl. *vetettetetik, vitettetetik*. Ehhez „a túljelöltséghez az is hozzájárul(t), hogy sokszor az intranszitiv igehez előbb műveltető képzőnek kell(ett) kapcsolódnia, hogy az így létrejött tranzitív igeből szenvedőt lehessen alkotni” (H. Tóth 1991: 124). Erre a *Magyar történeti szövegtárban*¹⁹ is találunk példákat: *állattatásának, jövettetett, ültettetett, éltettetvén* stb. Másrészt a műveltető alakok képzésének alapjául nemcsak cselekvő, hanem szenvedő igék is szolgálhattak – tehát pl. 'előidézi, hogy valaki írjon' (*ír+at*) vs. 'előidézi, hogy valami leírassék' (*írat+tat*) (Mikola 1998)²⁰. Pereszlényi Pál 1682-es grammatikájában ki is jelenti, hogy a műveltető ige passzív töből jön létre (idézi Cser 2007-2008: 61):

[Verbum mandativum] a passivo fit, si radici vocis passivae, v. g. olvastat, szerettet, superaddas aliam syllabam tat vei tét, ut olvastattat curat légi, szerettetett curat amari...

[A műveltető ige] a szenvedőből lesz, ha a szenvedő alak gyökéhez (radix) hozzáadsz egy újabb tat vagy tét szótagot, úgymint olvastattat, szerettetett...

Hasonló magyarázat példázására Szaller György (1793) a következő alakokat listázza: *adattat, ejtetett, hajtattat, íratatt, lopattat, nyomattat, rakattat, szabattat, szegettet, vonattat* stb. Ezenkívül számos további példát találhatunk a jelenségre a *Magyar történeti szövegtárban* is: pl. *adattathatik, szerettetett, íratattani, találtattattak* stb.

Ez a tény (egyelőre tisztázatlan) összefüggésben állhat azzal a fenti feltevéssel, hogy a magyarban nem mindig különül el szükségszerűen a kétféle műveltetés kifejezőmódja.

Mindazonáltal a fenti analógia-elvvel nem, vagy csak részben magyarázható, hogy a mai magyarban az -Attat képzőbokrot miért használjuk egyszeres műveltetés kifejezésére, a -tAttAt-ot pedig miért nem.

B. Gyengülés – erősödés²¹

Mivel az -AttAt csak egyszótagú igéken állhat (indoklását lásd fent), elképzelhető, hogy a beszélők „túl rövidnek” vagy „nem elég testesnek” érzik a műveltetést az olyan igealakokban, mint pl. az *írat* vagy a *mosat*. Úgy érzik, mondandójukat egyértelműsíteniük, biztosítaniuk kell, és a képző megduplázásával „megerősítik”, „bebiztosítják” a műveltetést²². A hangtanban ismerős folyamat a nagyobb felismerhetőség irányába ható erősödés, például amikor egy szegmentum hangzósága vagy hossza növekszik, a szegmentum „testesebb” lesz (Kálmán – Trón 2007: 108). Valójában maga a -tat/-tet is így alakult ki: a képzőbokor (!) elemisméttel jött létre úgy, hogy a legkorábban létező -t műveltető (pl. *gyón-t*) kiegészült a később a tővé-

kategóriái összefüggéseinek. (...) A szenvedő képző teljes funkcionális egységének létrejötte, grammatikai ártértékelődése elvezetett – túljelöléseken, bizonytalanságokon keresztül – a mai nyelvi állapothoz, melyre jellemző, hogy szabályosnak csak akkor tartjuk a szenvedő képző használatát, ha e toldalék tárgyias alapigéhez járul. (Az analógia szerepét természetesen én is figyelembe veendőnek tartom.)”

¹⁹ <http://www.nytud.hu/hhc/>

²⁰ Vagy lásd – Nádasy Ádám példájának nyomán (*Szósztár*, 2018. 12. 12.) –: *Megmérettél/megmérettéttél, és könnyűnek találtattál*.

²¹ Köszönöm Kálmán Lászlónak az ötletet.

²² Ez a bebiztosítási kényszer fokozottan jelentkezhet bizonyos egyszótagú mássalhangzó+-t végű igéknél múlt időben: pl. *lefestettem* (A. jelentés: én magam *lefest-ett-em*; B. jelentés: én valakivel *lefest-et-t-em*). A műveltető jelentés bebiztosítása: *Lefesttettem a kerítést*. (Köszönöm Alberti Gábornak ezt az észrevételt.)

hangzó (a, e) tapadásával kialakult -at/-et képzővel (pl. *tem-et*) – így keletkezett pl. a *gyón-t-at* ige (Zaicz 2006: 830–831, É. Kiss és mtsai. 2013: 58). Elképzelhető, hogy az -AttAt esetében is ilyen erősödés történik. Mivel a beszélők markánsabbá akarják tenni a műveltetést az egyszótagú igéken, megduplázzák a képzőt, és ezzel felülírják azt a kompozicionális rendszert²³, amelyben egy műveltető képző egyszeres, kettő pedig többszörös műveltetést fejez ki.

Ezzel együtt persze maga az -at/-et toldalék szemantikailag gyengül, hiszen „veszít” műveltető erejéből, szüksége lesz a -tat/-tet-tel való megtoldásra. Mindeközben a többszótagú igékből a -tAt toldalékkal képzett műveltető alakok jelenleg elég erősek önmagukban is, hiszen szükségük kettőzésre – sőt, megkettőzésük még többszörös műveltetéskor is furcsán hat: pl. *Az igazgató mindegyik tanárral elszavaltattatta a Nemzeti dalt a versmondóverseny győztesével.*

Az A és a B folyamat természetesen nem zárja ki egymást, sőt, nagy eséllyel együttesen érvényesülnek. Ha a beszélők nem érzik elég erősnek a faktitív műveltetést az egyszótagú igék -at/-et képzős alakjaiban, olyan más megoldást alkalmaznak, amelynek elemei korábbi jelenségek részeként már azelőtt is jelen voltak. A változás tehát nem radikálisan újító jellegű, hanem régebbi jelenségre épül: nem valamilyen teljesen új elem jelenik meg a nyelvben, hanem egy korábbi elem használati feltételei változnak meg.

Minden élő nyelv folyamatosan változik, és eközben változatosságot mutat; ez a változatosság pedig „rendezett módon heterogén²⁴” (Weinreich, Labov és Herzog 1968-at idézi Sanchez-Stockhammer 2015). A változás nem egyszeri, hirtelen bekövetkező események formájában zajlik, hanem hosszú időn át tartó, többmillió egyéni találkozás során, ahol a korábbi találkozások kihatnak a későbbiekre²⁵ (Zuraw 2003-at idézi Sanchez-Stockhammer 2015). Noha nem tudni biztosan, hogyan és mi okból történnek az egyes változások, felfedezhetők jellegzetességek²⁶. A nyelvtan például (a szókészlethez képest) lassabban, elnyújtottabban, több „nekifutással” változik²⁷ (uo.).

Hogy milyen belső motiváció okán jelenik meg egy új nyelvtani alak a régebbi mellett, és hogy mi lesz a sorsa az alakváltozatoknak, nyitott kérdés. Labov (1994) úgy véli, hogy a nyelvi változások véletlenszerűek és megjósolhatatlanok (idézi Sanchez-Stockhammer 2015); Bybee (2015: 237–247) szerint a kogníció, a használat és a kontextus interakciója vezérli őket. Szerinte a fokozatokban lezajló, sok variációt felmutató nyelvi változások azt tükrözik, ahogyan a nyelvtan (mint kognitív reprezentáció) és a nyelvhasználatban megjelenő mintázatok interakcióba lépnek egymással, és közben fokozatosan megváltoznak az egyes mintázatok használati kontextusai (uo.). Ezek szerint az új formák nem pusztán a „helyes” alakok „tökéletlen” változatai, hanem a beszélők nyelvről alkotott hipotéziseinek a megnyilvánulásai.

A nyelvtani formák változásakor megfigyelhető, hogy sokáig két alak él párhuzamosan egymás mellett. Az új alak többnyire nem valamilyen radikálisan új elemet tartalmaz, amely azelőtt sosem létezett az adott nyelvben; a változás inkább olyan régebbi és kevésbé „szembetűnő” elemeket, jelenségeket érint, amelyek már korábban is jelen voltak, de szűken meghatá-

²³ Köszönöm Alberti Gábornak az ide vonatkozó megjegyzéseit.

²⁴ Eredeti: „orderly heterogeneity”

²⁵ Eredeti: “not a single event, but a high-level description of millions of individual interactions over time, with early interactions influencing later ones”

²⁶ Többen feltételezik, hogy a nyelvi változás – ha grafikonon szemléltetnénk – nem lineáris egyenest adna, hanem egy exponenciális S-alakú növekedési görbét (ld. Sanchez-Stockhammer 2015). Kezdetben csak egy-két alakot érint a változás (a görbe viszonylag lapos), majd – a „kritikus tömeg” elérése után – más alakokra is áttérjed a változás (a görbe felível), végül a maradék alakokat is eléri a változás (a görbe ismét ellaposodik) – miközben egyes alakok érintetlenek maradnak.

²⁷ Hogg és Denison (2008) (idézi Sanchez-Stockhammer 2015) úgy vélik, abban, hogy a nyelvtani szerkezetek lassabban, többszörös „nekifutással” változnak, fontos szerepet játszik a megértésre-megértetésre való igény, illetve az a negatív attitűd, amely az egyes társadalmi csoportok (pl. az idősebbek) felől érkező lassítja az új változatok elterjedését. Ugyanakkor a nyelvtani rendszert érintő változásoknak a laikus beszélők kevésbé vannak tudatában, mint a szavakat érintőknek, és többnyire kevesebb fenntartásuk is van ezekkel szemben.

rozott feltételek mellett, és a jelenség használati feltételei most megváltoznak, kibővülnek (Sanchez-Stockhammer 2015).

Hasonló jelenséggel van dolgunk a magyarban a műveltetés, pontosabban a tanulmányban tárgyalt -At/-Attat képző kapcsán. Úgy tűnik, hogy az -At és az -AttAt (valószínűleg hullámzó gyakorisági megoszlással) évszázadok óta párhuzamosan jelen van a nyelvünkben az egyszeres/többszörös műveltetés kifejezési formájaként. Hogy mi lesz a sorsa az alakváltozatoknak (pl. *Jövő héten én is megíratom/megírattatom a tesztet*), megjósolhatatlan. Dolovai (2001: 79–80) beszámol olyan nyelvekről, ahol az egyszeres műveltető jelentést kifejező iterált képzésforma kiszorította az egyszerűbb képzési módot a használatból. Hogy ez megtörténik-e egyszer a magyarban is az egyszótagú ágenses igék faktitív műveltetésében, vagy megmarad-e ez a kettősség, nem lehet tudni. Az viszont belátható, hogy az -AttAt alakváltozat régóta jelen van a magyarban az egyszeres faktitív műveltetés kifejezésére, és máig kitartóan küzd a fennmaradásáért.

6. További kérdések

A jövőben érdemes volna megvizsgálni az -Attat képzőbokkal előálló egyszeres műveltetést kifejező igealakok használati körülményeit²⁸: Kik, mikor és hol használják ezt a képzési formát? Kimutatható-e bármiféle tendencia a korosztály, a beszélők közti viszony, vagy a regiszter és a stílus függvényében? Ezekon kívül befolyásolja-e az efféle műveltető igealakok használatát a grammatikai kontextus (pl. egyéb toldalékok az igén, bővítmények a mondatban stb.)? Továbbá érdekes lehet annak a kutatása is, hogy milyen nyelvi attitűdök és társadalmi értékek kapcsolódnak az -At és az -AttAt képzős műveltető alakokhoz egyszeres és többszörös műveltetés esetén.

7. Összegzés

Tanulmányomban az olyan, a természetes nyelvhasználatban nap mint nap előforduló műveltető alakokat vizsgáltam, amelyek kétszer tartalmazzák a -(t)At képzőt: -attat/-ettet változatban (pl. *megnézettet/megírattat valamit valakivel*).

A kérdéses alakok a faktitív (tétető) szemléletű műveltetés típusába tartoznak. Ágenses igei alapon képezhetők, tárgyias igékből. Nem képezhetők tehát a következő igecsoportokból: mediális igék, akaratlan cselekvést kifejező igék, statikus mentális igék, állapotot kifejező igék. Produktívan egyszótagú ágenses tárgyias igékhez járulhatnak (pl. *ír, mos, dob, rúg, néz, mér, ver, lő*), a (C)VC szerkezetű t-végű (pl. *lát, nyit, mút*) és az egyszótagú sz/d/v tövű igéket (pl. *vesz, visz*) kivéve.

A faktitív -AttAt képzőbokkal ellátott alakok – a szakirodalomból általánosan leszűrhető következtetéssel ellentétben – nemcsak többszörös, hanem egyszeres műveltetés kifejezésére is használatosak a magyarban. Az előbbi esetén a szituációban három Ágens szereplő van: az Okozó/Irányító rávesz egy Közbenjárót, hogy hajtsa végre azt, hogy Okozóként/Irányítóként ráveszi a Végrehajtót egy tevékenység megtételére – pl. *Az igazgató (a fizikatanárral) kétszer is megírattatta a dolgozatot a tizedik osztályban* (ill. *a tizedikesekkel*). Az utóbbi esetben két cselekvő (Ágens) van a szituációban: az Okozó/Irányító ráveszi a Végrehajtót egy tevékenység megtételére): pl. *A fizikatanár kétszer is megírattatta a dolgozatot a tizedikesekkel*. A műveltető szerkezetben az Okozó/Irányító grammatikai alanyként, a Közbenjáró és/vagy a Végrehajtó pedig -vAl ragos névszói szerkezetként jelenik meg a mondatban (ez utóbbi két szereplő egy tagmondaton belül történő megjelenítése -vAl ragos határozóként nem problémamentes).

²⁸ Köszönöm Andor Józsefnek a kérdés felvetését.

Noha a magyar nyelv képes grammatikai eszközökkel elkülöníteni az egyszeres és többszörös műveltetést a műveltető egyszeri, illetve kétszeri használatával, és noha a nyelv-művelői szemlélet szerint helytelen, illetve kerülendő az -AttAt képzőbokor használata egyszeres műveltetés esetén, mert ilyenkor „felesleges kétszer kitenni” a képzőt, mind a mai, mind a régebbi nyelvhasználati adatok azt mutatják, hogy a beszélők igenis alkalmazzák ezt a képzési módot az egyszeres műveltetés kifejezésére.

Ennek számos oka lehet, amelyek valószínűleg együttesen fejtik ki hatásukat. Egyfelől lehetséges, hogy az -AttAt képzőbokor analógiásan alakult ki, többek között a (többszörös) műveltetés és a szenvedő igealakok közti interakció eredményeként; a beszélők az ezekkel a szerkezetekkel kapcsolatos tapasztalataikat alkalmazták/alkalmazzák az egyszeres műveltetés kifejező helyzetekben is. Másodrészt elképzelhető, hogy a beszélők nem érzik eléggé „erősnek” a műveltetést az egyszerűtagú igék -At képzős alakjaiban, és mondanivalójuk egyértelműsítésére, biztosítására a testesebb -AttAt képzőbokrot használják (erősödés). Ez a nyelvhasználati oldal felől ható jelenség pedig felülírja azt a kompozicionális elvet, hogy egy műveltető képző egyszeres, kettő pedig többszörös műveltetést fejez ki.

Teljes bizonyossággal nem lehet megmondani, hogy milyen belső motivációja van az egyszerűtagú ágenses igékből képzett, egyszeres műveltetést kifejező -AttAt képzős igealakoknak, az pedig már csak spekuláció tárgya lehet, hogy mi lesz a sorsuk a jövőben. Az azonban bizonyos, hogy nem mai fejleményről van szó. Régóta jelen vannak ezek a formációk a magyarban, még akkor is, ha sok bizonytalanság, ingadozás és változatos gyakoriság jellemző a használatukra, sőt, még ha előítéletek lengik is körül.

Mindezek alapján talán nem merészség azt indítványozni, hogy a faktitív igeképzés morfémája a magyarban nem (pusztán) a -(t)At: -at, -et, -tat, -tet, hanem az -((At)t)At képzőbokor: -at, -et, -tat, -tet, -attat, -ettett allomorfokkal.

Végezetül röviden arról, hogy ezek az eredmények miként hasznosíthatók a magyar mint idegen nyelvben. Mivel bizonyítottan jelen van a nyelvhasználatban, az -Attat képzőbokor mindenképpen figyelembe veendő a leírásban. A tanítást azonban a gyakoriság és a kommunikativitás elve mellett a fokozatosság elve is irányítja. Ez utóbbi elv a kérdéses jelenség kapcsán úgy érvényesíthető, hogy alapszintű nyelvtanulóknál a produktív faktitív műveltető szerkezet tanításakor a -(t)At toldalékot tanítjuk az egyszeres műveltetés kifejezésére, és csak haladóbb szinteken foglalkozunk – ugyanebben a jelentésben – az -AttAt képzőbokorral, mint a -(t)At-tal alternáló változattal egyszerűtagú (ágenses és tárgyias) igéken. Ekkor ugyanis már építhetünk arra, hogy a tanulók ismerik a kompozicionális rendszer adta (és sztenderd) alakokat, és azokhoz képest tudjuk tárgyalni a jelenséget, illetve magyarázatot adhatunk azokra az egyszeres műveltetést kifejező -AttAt képzőbokrot tartalmazó alakokra, amelyekkel a tanulók az autentikus anyagokban és az élő nyelvhasználatban nagy eséllyel találkozhatnak.

Irodalom

- A. Jászó Anna 1977. Mosattat. *Magyar Nyelvőr* 101: 124–125.
- Bybee, Joan 2015. *Language change*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csonka Csilla 1997. Az -at/-et/-tat/-tet műveltető képzőről. *Intézeti Szemle* 1: 10–18.
- Cser András 2007-2008. A morfológiai elemzés fejlődése a korai magyar nyelvtanokban Pereszlényi Pál grammatikájáig. *Nyelvtudomány III–IV*: 49–63.
- Dolovai Dorottya 2001. A többszörös műveltetés az obi-ugor nyelvekben. *Acta Universitatis Szegediensis : sectio ethnographica et linguistica* 41: 77–93.
- É. Kiss Katalin – Gestner Károly – Hegedüs Attila 2013. *Fejezetek a magyar nyelv történetéből*. PPKE, Piliscsaba.
- Hegedüs Rita 2004. *Magyar nyelvtan. Formák, funkciók, összefüggések*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

- Horváth László 2006. Egy középmagyar korpusz faktitív szerkezetei. *Magyar Nyelvőr* 130/1: 60–73.
- H. Tóth Tibor 1991. A szenvedő képzős igék néhány kérdése. *Acta Universitatis Szegediensis : sectio ethnographica et linguistica* 34: 111–128.
- Kálmán László – Trón Viktor 2007. *Bevezetés a nyelvtudományba*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Kálmán László 2011. Analógia a magyar sorszámnevekben. *Nyelv és Tudomány*.
<https://m.nyest.hu/hirek/analogia-a-magyar-sorszamnevekben>
- Kálmán László 2014. Bepillantás a műveltetés boszorkányműveibe. *Nyelv és Tudomány*.
<https://www.nyest.hu/hirek/bepillantas-a-muveltetes-boszorkanykonyhajaba>
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss K. – Kiefer F. – Siptár P. (szerk.): *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó, Budapest. 187–289.
- Komlósy András 2000. A műveltetés. In: Kiefer F. (szerk.): *Strukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 215–292.
- Mikola Tibor 1999. A magyar műveltető szerkezet története, finnugor háttere. In: Büky L. – Forgács T. (szerk.): *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei I. Magyar és finnugor mondattörténet*. JATE Magyar Nyelvészeti Tanszék, Szeged. 109–119.
- Sanchez-Stockhammer, Christina 2015. Can we predict linguistic change? An introduction. *VARIENG – Studies in Variation, Contacts and Change in English* 16.
<http://www.helsinki.fi/varieng/series/volumes/16/index.html>
- Szaller György 1793: *Hungarica grammatica latine et germanice*. Landerer, Pozsony.
- Szűcs Tibor 2009. A magyar mint idegen nyelv sajátos szemléleti vonásai. *Hungarológiai Évkönyv* 10/1: 68–78.
- Zaicz Gábor (szerk.) 2006. *Etimológiai szótár*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Egyéb források

- Farkas Antal 1790. *Erköltői iskola*. In: Trostler József 1927. Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában. *Magyar Nyelvőr* 56/1–2: 101–109. http://real-j.mtak.hu/5999/1/MagyarNyelvor_1927.pdf
- Magyar történeti szövegtár*: <http://www.nytud.hu/hhc/>
- Erdélyi magyar szótörténeti tár*: <https://mek.oszk.hu/08300/08370/pdf/>
- E-nyelv.hu – Nyelvi tanácsadás: <https://e-nyelv.hu/2016-09-08/irat-irattat/>

Dóla, Mónika

The curious case of the Hungarian complex causative suffix -AttAt

Like all Uralic languages, Hungarian has a rich derivational and inflectional morphological system. In Hungarian, factitive causation is expressed in a fully regular way by the productive causative suffix -(t)At: -at, -et, -tat, -tet. Multiple causation can be expressed compositionally, i.e., by the iteration of this suffix. However, in today's language use, -(t)At often alternates with the complex (iterated) -AttAt: -attat, -ettat suffix, to express simple causation. The paper discusses the morphological and syntactical context of the two variants, with an emphasis on -AttAt, and it examines its semantics in relation to simple and multiple causation. The early history of the two causative suffix variants is also considered, with special regard to their interaction with the passive suffix -(t)Atik. The paper demonstrates that although the Hungarian language has the means to distinguish between simple and multiple causation, and although language purists today condemn the “unnecessary” use of -AttAt, speakers did and do use this complex causative suffix to express simple factitive causation. Finally, the paper postulates the following motivating factors for this alternation: analogy with similar constructions (various multiple causatives and the passive), and fortition (iteration of the causative suffix without a change in meaning). In Hungarian, the -AttAt ending is used to express both simple and multiple causation, thus, it may be viewed as a case where the system of compositionality is overridden for usage-based reasons.